

Fig. 1. Det gamle dominikanerklosters sydfløj, hvis vestlige del fra reformationen til 1806 rummede Ribe hospitals †kirkesal. EN fot. 1984. — *Südflügel des Dominikanerklosters; der Westteil dieses Flügels beherbergte von der Reformation bis 1806 den Kirchensaal des Hospitals von Ribe.*

RIBE HOSPITALS †KIRKESAL

NOTER S. 825

Indledning. I forbindelse med reformationsrøret 1536-37 indrettedes det tidligere dominikanerkloster til et »almindeligt hospital« som afløser for de katolske hospitaler i Helligåndsgården og S. Jørgensgården. De gamle stifteisers indtægter kom til at udgøre en betydelig del af det økonomiske grundlag for det ny hospital, hvis fundats udstedtes af Christian III 12. okt. 1543. Lensmand, superintendent, kapitel, borgmestre og byråd udgjorde bestyrelsen og udnævnte de to forstandere, som varetog hospitalets økonomiske administration. Hospitalsforstanderne skulle efter fundatsen være to mænd fra kapitlet; senere blev det to ansete Ribeborgere.[2]

Den daglige ledelse forestod en husholder, der desuden fungerede som hospitalspræst. Denne dobbeltstilling blev opretholdt indtil 1635 med undtagelse af perioden 1605-7, hvor overbestyrelsen af sparehensyn i stedet lod kapellanen ved S. Katrine kirke forrette gudstjenesten i hospitalet.[3] Fra 1635 fungerede froprædikanten ved domkirken som hospitalspræst, indtil det 30. april 1806 besluttedes at nedlægge hospitalspræsteembedet og henvise hospitalets lemmer til at overvære gudstjenesten i S. Katrine kirke.[4]

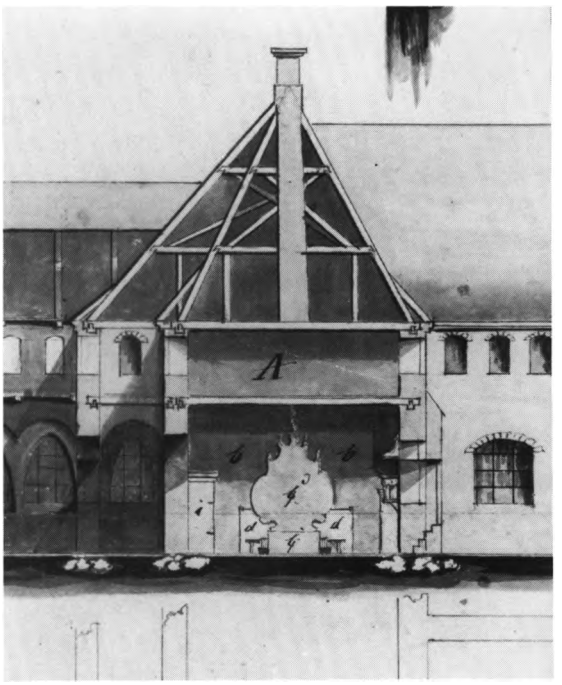
Gudstjenester skulle 1597 afholdes hver onsdag og søndag morgen, mens de i 1600'rnes slutning fandt sted fredag og søndag morgen, hvortil kom aftensang på søn- og helligdage. 1722-23 afholdtes desuden prædiken første onsdag i hver måned.[5] Som det var almindeligt i sådanne stiftelser, afholdtes gudstjenesterne i en sygestue, der var indrettet som kirkesal, for at sengeliggende lemmer også kunne høre Guds ord. Hospitalets reglement fra slutningen af 1600'rne bestemte, at alle oppegående lemmer skulle indfinde sig til gudstjenesterne, »være skikkelige i klæde og sætte sig udi de indrettede stole, eller og andensteds, enhver på sin plads, og ingenlunde lade dem finde uden for hospitalet eller udi vinterstuen.« De lemmer, som ikke var oven senge ved gudstjenestens begyndelse, skulle derimod »skikkelig blive liggende, indtil den er endet«. De, som forsyndede sig mod reglementet, måtte bøde en halv uges kostpenge eller mere efter forseelsens art.[6]

Hospitalets *segl* er gengivet hos Terpager (1736,

s. 527) (fig. 8). Det runde segl med omløbende versalindskrift »Sigillum Hospitalis Ripensis« (Ribe hospitals segl) viser den svævende Helligåndsdue til erindring om hospitalets katolske forgænger Helligåndshuset.

Kirkesalen fandtes, formentlig fra stiftelsens første tid, i den midterste og vestlige del af stueetagen i hospitalets sydfløj (fig. 1), som var opført af dominikanerne i løbet af 1400'rne.[7] En række omhyggelige, farvelagte tegninger, udført 1841 af den i hospitalet opvoksede maler og snedker Peder Ussing, er en hovedkilde til vor viden om kirkesalen og dens indretning. Hans plan og snit (fig. 2-4) er en rekonstruktion, til dels byggende på ældre (nu forsvundne) opmålinger, af kirkesalen, som den fremtrådte i hans barndomstid (før 1799);[8] men en sammenstilling med de skriftlige vidnesbyrd lader formode, at hans situationsfremstilling har gyldighed for forholdene i 1700'rne og i hovedtræk også for den tidligere periode. Kirkesalen, der havde altret i vest, var et anseligt, rektangulært rum, ca. 21×8,5 m, udbygget med det vestligste fag i den gamle søndre klostergang (ca. 3,5×4,5 m), der var inddraget som et siderum i nord. Kirken, der ikke har markeret sig arkitektonisk i fløjens ydre, fik lys gennem tre fladbuede vinduer i syd; mellem de vestligste var et lille fremspringende vindfang med en fladbuet dør, hvorfra fem trin fra haven førte ned i kirkerummet, hvis gulv lå ca. to alen under terræn. Fire døre forbandt salen med andre dele af hospitalet: I nord førte to døre til sygestuerne i vestre og søndre korsgang, i vestvæggen, syd for altret, fandtes en dør til den lille varmestue vestligst i fløjen, og nordligst i østvæggen ledte en dør til trappegangen bag forstanderens lejlighed. En stor kamin eller »Skorsten« (h) stod midt for østvæggen. Rummet havde fladt bjælkeloft, og ifølge Terpagers beskrivelse (1736, s. 529) frydede væggene øjnene ved deres yndige farver, hvoraf fremgik, »at hospitalet nu sås at have afvasket det gamle smuds«. Farverne er formentlig tilkommet i forbindelse med en større istandsættelse 1720-22.[9]

Ved hospitalets ombygning 1799-1800 blev

den vestre halvdel af den gamle kirkesal skilt fra som vinterstue og korridor, mens resten indrettedes til et egentligt kirkerum uden sengepladser, gengivet i plan af Ussing (fig. 7). Salen, der målte ca. 10×8,5 m, var nu vendt, med alterpartiet i øst, hvor kaminen var fjernet, og med indgang fra den nyetablerede korridor ad en dør sydligt i vestvæggen. Salens gulvniveau hævedes, sydmurens to vinduer fik vandret afdækning, og i nordmuren etableredes to nye vinduer ud til klostergangen. Kirkerummet kom kun til at fungere seks år i sin nye skikkelse, idet benyttelsen ophørte med hospitalspræsteembedets nedlæggelse 1806. I forbindelse med hospitalets ombygning 1825 forsvandt kirkesalen til fordel for en helt ny rumindretning i sydfløjen.[10]

Indretning og inventar. Kirkesalens indretning frem til ombygningen 1799-1800 fremgår af Ussings plan og snit (fig. 2-4), der viser altret (c) stående i vest, prædikestolen (e) opsat midt i rummet ved sydvæggen mellem præste- og skriftestolen (f) og forstanderens stol (g). I øst otte rækker stolestader (d) og langs hele salens nordvæg syv lukkede sengesteder eller alkover (i). Hertil kom formentlig provisorisk anbragte

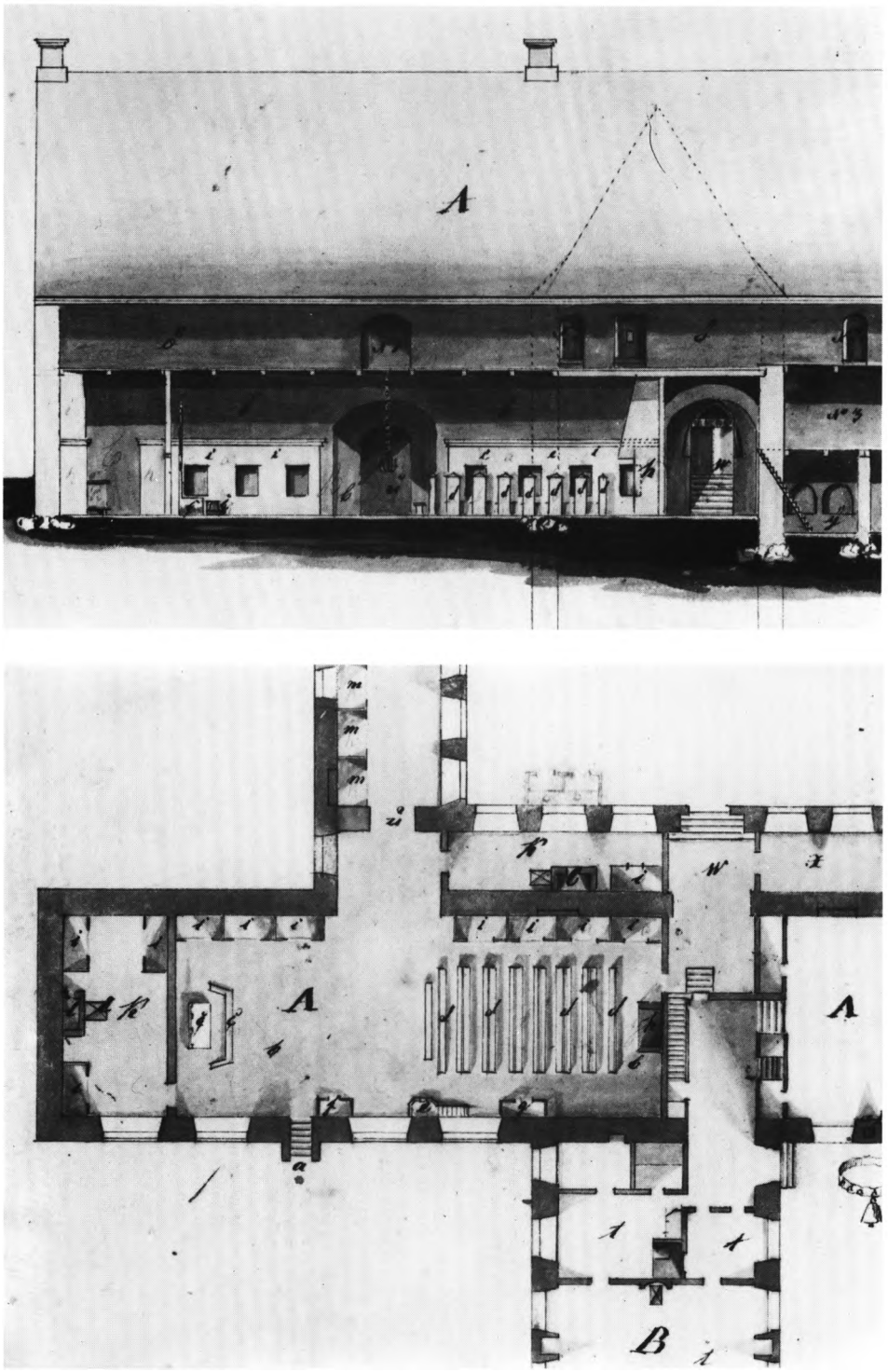

Fig. 2-4. Tværsnit, længdesnit og plan af hospitalets sydfløj med kirkesalen før 1799 (s. 820). b: Kirken, c: Alter og alterskranke, d: Stolestader, e: Prædikestol, f: Præste- og skriftestol, g: Forstanderens stol, h: Kamin, i: Sengesteder. Tegning af P. Ussing 1841, i Den antikvariske Samling i Ribe. — *Querschnitt, Längsschnitt und Grundriß des Südflügels des Hospitals mit dem Kirchensaal vor 1799. b: Kirche, c: Altar und Altarschranke, d: Gestühl, e: Kanzel, f: Priester- und Beichtstuhl, g: Stuhl des Vorstehers, h: Kamin, i: Betten.*

Fig. 5. *Prædikestol, o. 1650 (s. 823). Nu i Mandø kirke, Ribe hrd. NE fot. 1983. — **Kanzel, um 1650. Jetzt in der Kirche von Mandø.*

senge, eftersom der til tider omtales væsentligt flere. Ifølge en synsforretning 1662 var der 28 sengesteder i den kombinerede sygestue og kirkesal; 1720-22 gjordes 12 nye sengesteder, og 1725 ansøgte forstanderen om at måtte indrette yderligere 10-12 senge, som kunne finde plads bag altret, hvis en skillevæg blev flyttet. Tanken må have været at inddrage vinterstuen i kirkesalen, en plan, der dog ikke kom til udførelse.[11]

Indretningen efter ombygningen 1799-1800 ses på planen (fig. 7). Altret (c) stod i øst med prædikestolen (e) indbygget ovenover, således at der var tale om et prædikestolsalter, en pladsbesparende indretning, der er typisk for 1700'rnes hospitalskapeller. Det flankeredes af præstestolen (f) i syd, og forstanderens stol (g), mens der på gulvet stod syv rækker stolestader og bænke. Inventaret solgtes på auktion 1820 bortset fra altertavlen og prædikestolen, der 1828 afhændedes til Mandø kirke, og som stort set er det eneste bevarede af kirkesalens gamle inventar.[12]

†*Alterbord,* formentlig et panelværk, efter Ussings planer og snit ca. 2×1 m, 1 m højt.

†*Alterklæder.* 1595 bevilligede kapitlet et »gammelt, groft, falmet og forslidt alterklæde« til alterdække i hospitalet, samt en halv, hvid messehagel til kappe om alteret. Et, sandsynligvis yngre, alterklæde nævnes i inventariet 1747. Det blev repareret 1758-59, men var 1762-63 ganske oprådnet, så det måtte afløses af et nyt rødt klæde. 1780 anskaffedes atter lærred til et rødt alterklæde, som kom til at pryde altret resten af kirkesalens funktionstid, og som bortsolgtes ved auktionen 1820.[11]

* *Altertavle* (fig. 6), 1726, skænket af hospitalsforstander Christian Therkel Hansen, siden 1828 på Mandø, hvor den indtil 1890 tjente som alterprydelse.[13] Den lille baroktavle, af egetræ, er nu stærkt ramponeret. Storstykket, hvis malerifelt har afskårne hjørner med fladsnit, flankeres af drejede søjler på postamentfremspring med pyramidebosse og beslagværk. Tavlens vinger består af udsavet, gennembrudt akantusløv, storstykkets med højovalt malerifelt. Såvel storstykkets gesims, som alt, hvad der har været herover, mangler som følge af tavlens ombygning 1799-1800. Det oprindelige †topstykke med fem topfigurer er vist i omrids på Ussings snit (fig. 2), der dog er udført så mange år efter nedtageisen, at gengivelsen næppe i detaljer er tilforladelig. Malerierne er oprindelige, udført af maler Hans Poulsen: I storstykket Nadveren, i vingerne Hyrdernes tilbedelse (i nord) og Kristus på korset. De står i stærkt nedslidte røde og blå farver ledsaget af brunt og hvidt. I postamentfeitet Nadverindstiftelsesordene (1. Kor. 11, 23-25) i hvid fraktur på sort bund. Tavlens staffering i øvrigt er sekundær, men herunder ses flere steder den oprindelige, der har været domineret af blåt og rødbrunt med marmorering og meget guld. Søjlerne har stået hvide, stafferet med rød sølvlasur.[14]

Tavlens staffering bekostedes af hospitalets direktion på opfordring af giveren Therkel Hansen, der gav den valget mellem en billig staffering eller – byen til hæder – den flotteste, som ville koste 24 rdl. med farver og forgyldning. Direktionen kvitterede for gaven ved at vælge den dyre staffering og overdrage arbejdet til maler Hans Poulsen. Herefter ønskede forstanderen anskaffelse af gardiner af rødt eller grønt rask foran altret for at beskytte den ny tavle.[12] Altertavlen flyttedes 1799-1800 fra sin

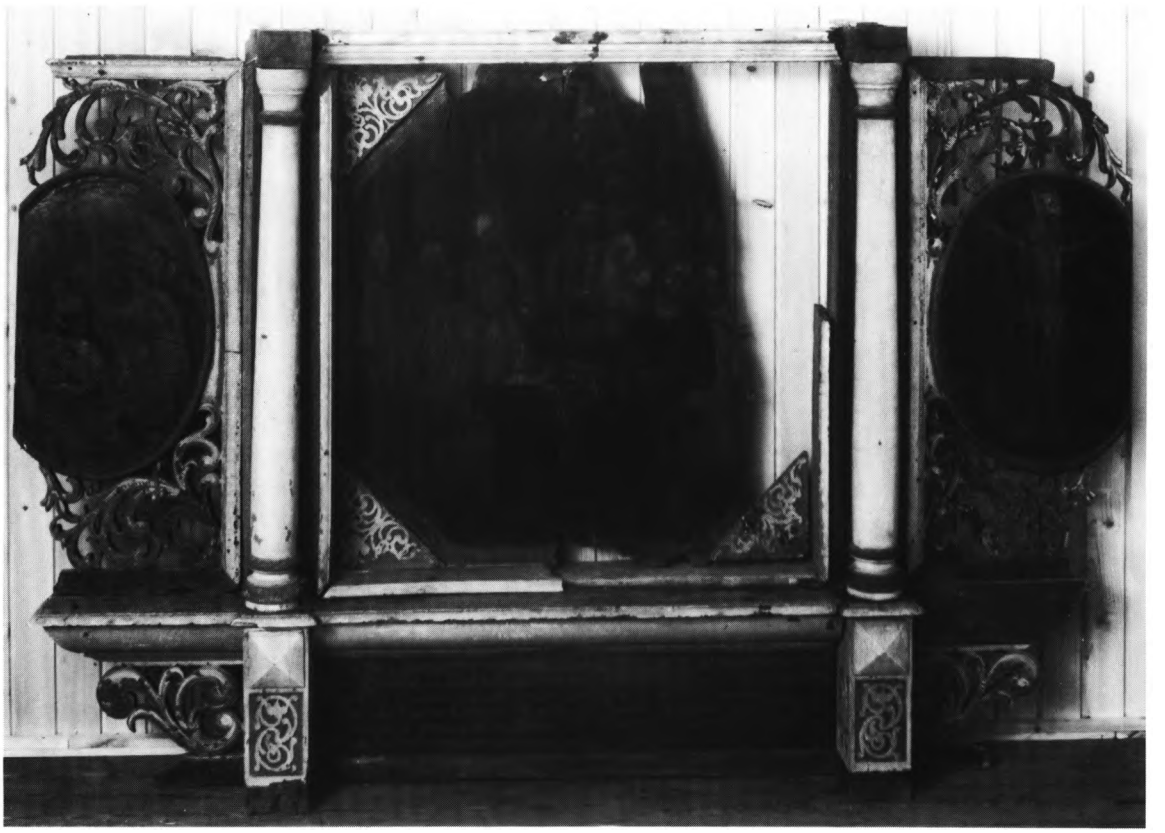

Fig. 6. * Altertavle, 1726, malerier af Hans Poulsen: i storstykket Nadveren, i vingerne Hyrdernes tilbedelse og Kristus på korset (s. 822). Nu i Mandø præstegård. Mogens Larsen fot. 1977. — **Altarbild, 1726, Gemälde von Hans Poulsen: im Haupstück das Letzte Abendmahl, in den Seitenflügeln die Anbetung der Hirten und die Kreuzigung. Jetzt im Pfarrhof von Mandø.*

oprindelige plads i kirkesalens vestende til det nyindrettede kirkerum, hvor den opstilledes ved østvæggen, sammenbygget med prædikestolen til et prædikestolsalter (fig. 7). Ved denne ombygning fjernedes det gamle topstykke for at give plads til prædikestolen, hvis kurv må have været indbygget over tavlens storstykke. Solgt til Mandø kirke 1828.[12]

†*Altertavle.* Den tidligere altertavle, måske den, der nævnes allerede 1595, blev 1720-21 renoveret af maler Hans Willumsen. Terpager nævner istandsættelsen, men udtrykker håb om, at hospitalet kunne få en helt ny tavle.[15]

**Oblatæske,* o. 1800, af sortlakeret blik, i Den antikvariske Samling i Ribe.[16]

†*Altersølv.* 1739 var altersættet ubrugeligt og i stykker, hvorfor Jens Kiølholt forfærdigede ny kalk og disk, vejende 29 lod. Ved auktionen 1820 solgt til guldsmed C. G. Biørn.[12]

†*Alterstager* af messing nævnes i inventariet 1747. De blev repareret 1773-74 og solgt 1820.[12]

Blandt †*alterbøgerne* nævnes en Christian IV.s bibel, skænket af geheimeråd Christian Carl von Gabell, stiftamtmand i Ribe (†1748).[12]

En †*messehagel* nævnes i inventarierne 1747 og 1777-78 og i auktionslisten 1820.[12]

†*Alterskranke,* 1726-27, tresidet, med »tralværk« af eg. Efter Ussings plan at dømme tjente samme skranke også efter ombygningen 1799-1800 (fig. 2-4, 7).[12]

* *Prædikestol* (fig. 5), o. 1650, i forsinket renæssancestil med enkelte barokke træk; siden 1828 i Mandø kirke. Bevaret er kun selve kur-

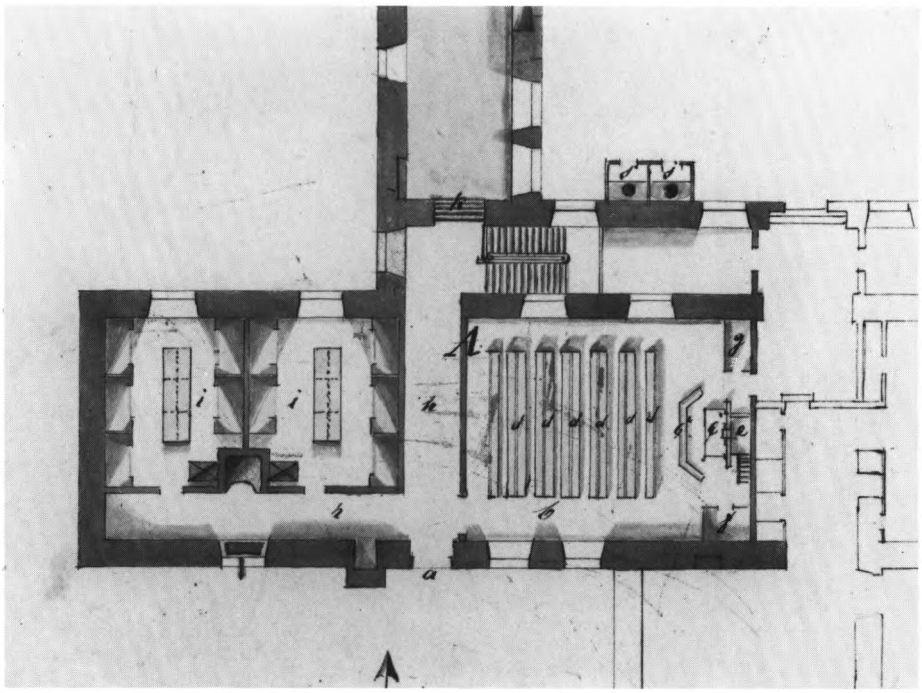

Fig. 7. Plan af hospitalets sydfløj med kirkesalen efter ombygningen 1799-1800 (s. 820, 822). b: Kirkesalen. c: Alter og alterskranke. d: Stolestader. e: Prædikestol over altret. f: Præste- og skriftestol, g: Forstanderens stol. Tegning af P. Ussing 1841 i Den antikvariske Samling i Ribe. — *Grundriß des Südflügels des Hospitals mit dem Kirchensaal nach dem Umbau von 1799-1800. b: Kirchensaal. c: Altar und Altarschranke. d: Gestühl. e: Kanzel über dem Altar. f: Priester- und Beichtstuhl. g: Stuhl des Vorstehers.*

ven i tre fag med reliefscener under arkader båret af ørnepilastre, fra venstre: Bebudelsen, Hyrdernes tilbedelse og Korsfæstelsen. Fagene flankeres af korintiske søjler på postamentfremspring med barokke vrængemasker; postamentet og gesimsen, med bøjlefremspring over søjlerne, er delvis fornyet. Prædikestolen svarer til Farup kirkes (Ribe hrd.), dateret 1657, hvor også de samme forlæg er benyttet til reliefferne. Under nyere staffering og indskrifter anes flere steder en ældre, rød farve.

Ussings plan og snit af 1700'rnes indretning (fig. 2-4) viser prædikestolen opsat ved kirkesalens sydvæg med †opgang fra øst. Stolen havde da øjensynlig et fjerde fag og dertil †underbaldakin og †lydhimmel, der af Terpager fremhæves som smuk og med billedstøtter (1736, s. 528). Han fortæller videre, at prædikestolen var nystafferet med oliefarve, og at der var malet danske vers under reliefferne, dvs. i postamentfelterne. En †bogstol og en †skammel anskaffedes 1745 i forbindelse med en reparation, hvorved stolen bl.a. fik ny bund.[12] 1794 var der forslag om en ny istandsættelse og forhøjelse, og ved salens ombygning 1799-1800 flyttedes stolen til salens østvæg og sammenbyggedes med altertavlen til et prædikestolsalter; til en ny trappe op til prædikestolen brugtes 40 alen totommers planker (jfr. fig. 7).[17] Sandsynligvis er kun kurvens tre bevarede fag blevet benyttet, indbygget som karnap over altertavlens storstykke. Solgt til Mandø kirke 1828.[12]

†*Stolestader.* 1720-21 gjordes af ny otte kirkestole, der ifølge Terpager var lukkede, men som i Ussings gengivelse fremtræder uden døre – med spærformet afsluttede gavle. Staderne genanvendtes så vidt muligt i det stoleværk, der opsattes 1799-1800.[18]

En †*lukket stol* til hospitalets husholder med familie, af Terpager (1736, s. 529) betegnet som

ny, stod ved sydvæggen øst for prædikestolen. Ved ombygningen 1799-1800 fornyedes den og opstilledes i kirkesalens nordøsthjørne (jfr. fig. 2-4, 7).

En †*præste- og skriftestol,* anbragt ved sydvæggen vest for prædikestolen, blev repareret og malet 1720-21, og året efter blev yderligere »sprinkelværket« foroven udbedret.[19] 1799-1800 fornyedes stolen, med anvendelse af 2½ tylt brædder, og opsattes i kirkens sydøsthjørne.[20]

Et †*skab* til alterklæder byggedes 1727-28; skabet, der 1747 var grønmalet, blev afhændet ved auktionen 1820.[12]

En lille †*lysekrone* af messing, der var skænket i 1720'rne af hospitalets husholder Christian Therkel Hansen, hang indtil 1799-1800 midt i kirken (jfr. fig. 3). Den nævnes i inventarierne indtil 1816, men var ikke blandt de genstande, der solgtes 1820.[18]

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ribe amt i almindelighed henvises til s. 50f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 54f.

LA Vib. Ribe bispearkiv. C. 4 – 105. Ribe hospital. Diverse dokumenter 1537-1737. – 107. Ribe hospital. Uregistrerede breve og dokumenter 1775-1805.
- 1481-1494. Ribe hospitals regnskaber 1662-1830. *Ribe hospitals arkiv.* C 658 – 56. Diverse dokumenter og indkomne breve 1560-1863.

NM2. Indberetninger ved Mogens Larsen 1977 (altertavle, Mandø kirke), Ulla Kjær 1983 (prædikestol, Mandø kirke). — *Beskrivelse* ved Poul Grinder-Hansen. Redaktionen afsluttet 1984.

Tegninger. Den antikvariske Samling i Ribe. Mus.nr. 328. P. Ussing: Grundrids over hospitalet før 1792 (Tabel I), Facader og snit før 1792 (Tabel II), Grundrids over hospitalet efter 1792 (Tabel IV), Facader og snit efter 1792 (Tabel V).

Litteratur. Henrik Græbe: Ribe Skt. Katharinæ kloster, Ribe 1978, s. 72-75, 81-85.

[1] Om hospitalet se Terpager 1736, s. 524-32. – Galthen 1792, s. 155-57. – Kinch II, 36-39, 789-814. – Henrik Græbe: Ribe Skt. Katharinæ kloster, Ribe 1978, s. 20-36, 70-100. – Vald. Andersen: Af Ribe hospitals historie, i ÅrbRibe 1982, s. 287-314.

[2] DaKancReg. s. 267. – Kinch II, 36-39, 805. – Græbe (jfr. note 1), s. 20-22.

[3] LA Vib. Ribe hospitals arkiv. Div. dok. 1560-1863.

[4] LA Vib. Ribe bispearkiv. Ribe hosp. rgsk. – Kinch II, 543. – Græbe (jfr. note 1), s. 23, 28.

[5] LA Vib. Ribe hospitals arkiv. Div. dok. 1560-1863.
- LA Vib. Ribe bispearkiv. Div. dok. 1537-1737. – LA Vib. Ribe bispe

[6] LA Vib. Ribe bispearkiv. Div. dok. 1537-1737.

[7] Græbe (jfr. note 1), s. 55-57.

[8] P. Ussing: Tabel I og II (før 1792) og IV (efter 1792 (1799)), i Den antikvariske Samling i Ribe, mus.nr. 328, jfr. Græbe (note 1), s. 71 f. med fig. 27-28, 30.

[9] LA Vib. Ribe bispearkiv. Ribe hosp. rgsk. – Terpager 1736, s. 528.

[10] Græbe (jfr. note 1), s. 85-89.

[11] LA Vib. Ribe bispearkiv. Ribe hosp. rgsk. – Kinch II, 813.

[12] LA Vib. Ribe bispearkiv. Ribe hosp. rgsk.

[13] 1890 blev tavlen, hvis tre billeder var »afslidte og udtryksløse«, afløst af en ny og flyttet ned i kirken (LA Vib. Ribe stiftsprovsti og Ribe-Gørding herreders provsti. Synsprotokol 1889-99). Tavlen er nu på præstegårdens loft. – Mandø kirke ejer, foruden den ovennævnte tavle, et altermaleri fra 1792 forestillende nadveren. Dette nadverbillede er, bl.a. i Mogens Larsens indb. 1977, NM2, blevet identificeret som det, der 1828 kom til Mandø fra hospitalskirken. Den større altertavle skulle da være Mandø kirkes egen og stamme fra kirkens opførelse 1727. Af et brev fra Mandø-præsten Henrik Brun til Oldsagskommissionen (NM2) fremgår imidlertid klart, at nadverbilledet 1808 tjente som alterprydelse i Mandø kirke og således ikke kan stamme fra hospitalskirken.

[14] Indberetning ved Mogens Larsen 1977 (NM2). – Om Hans Poulsen, se Weilbach: KunstLeks. II, 602.

[15] Kinch II, 813. – Jfr. note 9.

[16] Den antikvariske Samling i Ribe, inv.nr. 239. Skænket til museet af jomfru Ussing.

[17] LA Vib. Ribe bispearkiv. Ureg. breve og dok. 1775-1805. – Rgsk. (jfr. note 12).

[18] Terpager 1736, s. 529. – Rgsk. (jfr. note 12).

[19] Rgsk. (jfr. note 12). – Skriftestolen har haft den almindelige opbygning, som et stolestade med panelværk, forsynet med en overbygning i gitterværk eller andet gennembrudt arbejde. Se Erik Skov: Skriftemål og skriftestol, i Kirkens bygning og brug, Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s. 114.

[20] Rgsk. (jfr. note 12). – En lille stol til disciplene, som forstanderen ifl. rgsk. 1726-27 ønskede opstillet lidt fra alteret, optræder ikke siden i arkivalierne og blev vel aldrig anskaffet.

DER KIRCHENSAAL IM RIBER HOSPI-

TAL. Im »Allgemeinen Hospital«, das im früheren Dominikanerkloster eingerichtet

worden war (S. 810), wurden bis 1806 regelmäßige Gottesdienste abgehalten. Der *Kirchensaal* lag im Südflügel des alten Klosters (Fig. 1). Seine Einrichtung im 18. Jh. geht aus Fig. 2-4 hervor, die aus im Jahr 1841, teilweise anhand älterer Vermessungen, ausgeführten Rekonstruktionszeichnungen besteht. Bei einem Umbau 1799-1800 wurde der Westteil des Kirchensaals abgetrennt und der Kirchenraum neu eingerichtet (Fig. 7).

Die einzigen erhalten gebliebenen *Einrichtungsgegenstände* sind das Altarbild aus dem Jahr 1726 und die Kanzel aus der Zeit um 1650, welche beide bei der Neueinrichtung des Raumes 1799-1800 zu einem Kanzel-Altar zusammengebaut wurden (Fig. 5, 6). Sie wurden 1828 an die Kirche von Mandø verkauft, wo die Kanzel noch in Gebrauch ist, während sich die Reste des Altarbilds auf dem Dachboden des Pfarrhofs befinden.

Fig. 8. Ribe hospitals segl (s. 819). Efter Terpager 1736, s. 527. — *Siegel des Hospitals von Ribe.*